

ВАГАНОВА Н.А.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології творчості, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ

КОГНІТИВНО-ПЕРЦЕПТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ В СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Дана стаття присвячена дослідженню когнітивно-перцептивних особливостей конструювання образу світу у дітей старшого дошкільного віку. Формування цілісної картини світу є необхідною передумовою становлення особистості дитини дошкільного віку і обумовлено активним розвитком її пізнавальних процесів та зародженням суб'єктивного образу світу. Специфіка формування образу світу у дітей 5-6 років буде виражатися у взаємозв'язку з особливостями формування образу Я дитини і розкриватися через поступове накопичення чуттєвого досвіду, розвиток пізнавального інтересу, в основі якого лежить емоційно-ціннісне сприймання навколишньої дійсності, опосередковане через особистісний досвід дитини. Формування цілісної картини світу пов'язане з розвитком у дошкільників пізнавальних інтересів через розв'язання наступних завдань: перцептивний розвиток, розвиток пізнавально-дослідницької та конструктивної діяльності, формування цілісної картини світу у дітей. Комплекс психолого-педагогічних умов, спрямованих на формування образу світу у дітей, представляють собою єдність ігрової, пізнавальної і художньої діяльності, при цьому кожне з них виконує певну роль в процесі формування картини світу у дітей 5-6 років.

Ключові слова: *образ світу, сприймання, картина світу, пізнавальна діяльність, перцептивний розвиток, старший дошкільний вік.*

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження формування цілісної картини світу, зокрема дослідження когнітивно-перцептивних особливостей конструювання образу світу у сучасних дітей в умовах існуючого інформаційно-насиченого середовища обумовлена активним розвитком їхніх пізнавальних процесів, формуванням Я-концепції та зародженням суб'єктивного образу світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування картини світу цікавила багатьох вчених, але й на сьогодні залишається ще не достатньо дослідженою. У психології картина світу розглядається в контексті світу конкретної людини і світу в цілому.

Наше розуміння трактування поняття «картина світу» розглядається з позиції образу світу, який формується в свідомості конкретної людини і є індивідуальною. Образ світу – це сукупність світоглядних знань про світ, яка формується на основі певної культури, за допомогою соціалізації. У сучасних дослідженнях образ світу розглядається як система знань людини про себе, про природу і про інших людей [1, 4, 6, 8]. Основою для форму-

вання уявлень про образ світу є емоційне сприймання навколишньої дійсності, яке формується через діяльність і придбання особистісного досвіду.

Поняття «образ світу» ввів О.М. Леонт'єв, досліджуючи проблеми сприймання. На його думку, сприймання це не тільки відображення дійсності, воно включає в себе не тільки картину світу, а й поняття, в яких предмети і об'єкти дійсності можуть бути описані, тобто в процесі побудови образу предмета чи ситуації головне значення мають не окремі чуттєві враження, а образ світу в цілому. Формування образу світу відбувається в процесі взаємодій суб'єкта зі світом, тобто через діяльність. Так, у процесі своєї діяльності індивіди будують образ свого суб'єктивного світу – світу, в якому вони живуть, діють і частково усвідомлюють; це знання також про те, як функціонує образ світу в об'єктивному реальному світі. О.М. Леонт'єв, розглядаючи поняття «образ світу», також використовував для його опису такі поняття, як «уявлення світу» та «переживання (почуття) світу» [5].

У дослідженні В.В. Петухова образ світу розуміється як цілісна багаторівнева система уявлень людини про світ, інших людей, про себе та свою діяльність. На думку вченого реальний світ відбивається у свідомості як образ світу, що генерується всіма пізнавальними процесами, як «універсальна форма організації знань, що визначає можливості пізнання і управління поведінкою». В.В.Петухов вважає, що сприймання будь-якого об'єкта або ситуації визначається цілісним образом світу, який відображає той конкретний соціальний, культурний фон, на якому розгортається вся психічна діяльність людини [7].

В.О. Моляко у своїй роботі «Так що ж таке сприймання світу» зазначає, що процес творчого сприймання оточуючої дійсності є процесом миттєвого або пролонгованого конструювання образу «живої» реальності (предметів, іншої людини, міського фрагмента і т.д.), в подальшому перетікаючого в процес вже інтер'єрного, уявного збереження, модифікації цього образу і включення його в систему інших образів. Продовжуючи розробку теорії стратегіальності діяльності людини, В.О. Моляко висловлює припущення про детермінованість і загальну процесуальність виникнення і розвитку творчого образу (світу) в контексті «безперервної перцептивності» (від зовнішнього до внутрішнього образу з різними модифікаціями включення нової і вже наявної у розпорядженні суб'єкта інформації) [6, с.42].

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування картини світу у дітей нами розглядається як цілісна система уявлень дитини про світ, інших людей, про себе, свою діяльність, в основі якої лежить

емоційно-ціннісне сприймання навколишньої дійсності, опосередковане через особистісний досвід і образ Я. Специфіка формування цілісної картини світу пов'язана з розвитком у дітей пізнавальних інтересів, пізнавальних здібностей, пізнавально-дослідницької діяльності та пізнавальних умінь і способів дій дитини.

Жан Піаже виділив три основні особливості уявлень дитини дошкільного віку про світ: це реалізм, анімізм (наділення фізичних об'єктів життям, свідомістю, волею) і артіфіціалізм (розгляд всіх подій і явищ навколишнього світу як виготовлених людьми для строго визначених антропоцентричних цілей). Так, наприклад, для пояснення явищ природи можуть співіснувати анімістичний і природничо-науковий спосіб пояснення фізичних явищ, діти можуть використовувати анімістичні і артіфікалістичні причини: наприклад, пояснення дітей про рух сонця: «сонце рухається, щоб всім було тепло і світло; воно хоче гуляти і рухатися» і т.п. Дослідження Ж. Піаже показали, що у дитини в дошкільному віці складається артіфікалістичний світогляд: тобто, все, що оточує дитину, в тому числі і явища природи, є результатом діяльності людей. Такий світогляд «ув'язується» з усією структурою дошкільного віку, в центрі якого знаходиться людина.

Дитина пізнає навколишній світ у процесі пізнавальної діяльності. Саме пізнавальні психічні процеси, за допомогою яких формуються образи навколишнього середовища, забезпечують отримання дитиною знань про оточуючий світ і про саму себе. Становлення та розвиток цілісної картини світу у дітей – це складний багатоступінчастий процес, у ході якого змінюється її зміст і динамічні характеристики, що дозволяють описати суб'єктивний образ світу (його повноту, стійкість, усвідомленість, зв'язність його компонентів). Особливістю дошкільного віку є і те, що все, що бачить, дитина намагається «привести в порядок», з'ясувати «для себе» закономірні зв'язки і відносини, в які вкладається такий різноманітний навколишній світ.

Так, Л.А. Венгер у своїх дослідженнях розглядав пізнавальна діяльність дошкільника як активну діяльність дитини з придбання і використання знань, яка характеризується пізнавальною активністю, активною перетворюючою позицією дитини як суб'єкта цієї діяльності і визначав структуру пізнавальної діяльності дошкільників із чотирьох компонентів, а саме: пізнавального інтересу, пізнавальних здібностей, пізнавальних способів дій та пізнавальних умінь дитини [2]. Розглянемо їх більш детальніше.

Пізнавальний інтерес – це пізнавальна спрямованість на об'єкт пізнання, що породжує пізнавальну активність дитини і пов'язана з її позитивними емоційними переживаннями.

Пізнавальні здібності включають в себе здатність дитини до довільної уваги й сприймання; до довільної пам'яті і логічного мислення, а також до творчій уяви: так, у старшому дошкільному віці дитина вже може діяти в плані загальних уявлень і образів, її мислення перестає бути наочно-дієвим, вона може встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки між подіями і явищами.

Пізнавальні способи дій полягають в умінні аналізувати і синтезувати отриману інформацію, тобто в умінні дитини аналізувати предмети і явища за окремими ознаками, що включає в себе вивчення об'єкта як в цілому, так і за окремими складовими, складання цілого з частин, використання цих знань в різних видах діяльності.

Будуючи свою картину світу, дитина-дошкільник вигадує, винаходить, уявляє, у неї з'являється прагнення якось пояснити і упорядкувати для себе навколишній світ, вона в здатності бачити і самостійно ставити пізнавальні завдання, намічати план дій, відбирати способи вирішення завдання та добиватися результату. У дитини дошкільного віку формується «своя» суб'єктивна картина світу, як система уявлень про навколишню дійсність, природний і соціальний світ, і про своє місце в ньому. Обмеженість знань та практики дітей породжує неправомірність їх самостійних узагальнень, вироблених ними в процесі безпосереднього контакту зі світом, і призводить до формування у них своєрідності уявлень про світ і фізичні причинності і характеризується своїми специфічними особливостями.

Особливостями розвитку дітей старшого дошкільного віку є інтенсивний розвиток мислення та суттєва зміна їх мотиваційної сфери і орієнтація на соціальні відносини в світі дорослих. Так, у старшому дошкільному віці дитина вже набуває здатності діяти в плані простих уявлень: її мислення перестає бути наочно-дієвим, воно «відривається» від сприймаємої ситуації і «здатне діяти» в плані образів. Дитина може встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки між подіями і явищами, у неї з'являється прагнення якось пояснити і упорядкувати для себе навколишній світ.

У центрі нової структури психічної діяльності дитини дошкільного віку виступає пам'ять, яка є центральною психічною функцією і визначає інші процеси. Так, наприклад, мислення дошкільника багато в чому визначається його пам'яттю: мислити означає згадувати, тобто спиратися на свій колишній досвід або видозмінювати його. Уява, одне з найважливіших но-

воутворень дошкільного віку, також має багато спільного з пам'яттю: в обох випадках дитина діє в плані образів і уявлень. Образи, що виникають в уяві дитини, ситуації, дії вона реалізує у своїх іграх. Наявність відтворюючої та поява творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку сприяє тому, що їх ігри стають багатшими за змістом, цікавіші, а побудови образів набувають творчого, активного характеру. Так, дитина не просто копіює, відтворює життєві ситуації в ігровій, художній, тих або інших видах діяльності, а вносить багато змін, своїх елементів, вільно комбінуючи враження життя із змістом вигаданих історій (казок, розповідей, мультфільмів). Уява дітей 5-6 років стає активною, творчою і має вже цілеспрямований характер: дитина створює образ або уявну ситуацію залежно від завдань, які вона ставить перед собою у ігровій діяльності або, які перед нею ставить дорослий. Формуючись у грі, уява переходить в й інші види діяльності.

У старшому дошкільному віці провідною діяльністю продовжує залишатися гра, переважно сюжетно-рольова. У ній розвиваються різні психічні функції дитини – мова, сприймання, мислення, уява, пам'ять, але найголовніші зміни відбуваються в мотиваційно-потребовій сфері дитини: так, у старших дошкільників формується здатність до супідрядності мотивів, розвивається самосвідомість, змінюється сприймання себе і оточуючих, «свого місця» в системі відносин з оточуючими. Наприкінці дошкільного віку позиція дитини «Я і суспільство» змінюється на позицію «Я в суспільстві» та формується прагнення і вміння оцінювати вчинки, поведінку інших дітей і дорослих у процесі тієї чи іншої конкретної діяльності. Самосвідомість в цьому віці також зазнає змін, дитина починає усвідомлювати своє місце в системі суспільних відносин.

Отже, впродовж дошкільного віку відбуваються корінні зміни у розвитку пізнавальних процесів: з мимовільних вони перетворюються на усвідомлені, довільні і опосередковані. Формуються нові психічні функції, точніше, нові рівні, яким, завдяки засвоєнню мови, стають притаманні нові властивості, що дозволяють дитині адаптуватися до соціальних умов і вимог життя, засвоювати норми і правила поведінки, взаємодії з іншими дітьми й дорослими. Істотним показником розвитку дитини буде оволодіння знаннями, уявленнями про навколишній світ, які мають виняткове значення для розвитку особистісних якостей, здібностей дитини, оволодіння нею способами пізнання навколишнього світу, формування ціннісних установок.

Так, у дитини в дошкільному віці не тільки формуються системи знань про навколишній світ і вміння аналізувати, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і залежності, міркувати, але й розвива-

ється ціннісне ставлення до досліджуваних явищ, до усвідомлення себе і «свого місця» в системі суспільних відносин.

У результаті цілеспрямованої роботи діти накопичують чуттєвий та естетичний досвід, нові враження, на основі яких конструюються нескладні природні і художні образи, у дітей формується цілісна картина світу. Дошкільникам пропонують бесіди, спостереження за навколишнім, прогулянки в природі, екскурсії на виставки, а також слухання музики, читання поезії, художніх творів тощо. Рівень психічного розвитку дітей 5-6 років дозволяє їм наочно представити ті конкретні предмети, явища, які описуються у художніх творах, витворах мистецтва та естетично їх оцінити, а комплекс педагогічних умов, спрямованих на становлення і формування картини світу, відкриває перспективу розвитку і особистісного зростання дошкільників, входження їх у світ дорослих [3].

Комплекс психолого-педагогічних умов, спрямованих на формування образу світу у дітей, представляють собою єдність ігрової, пізнавальної і художньої діяльності, кожна з яких виконує певну роль в процесі формування картини світу у дітей та відкриває можливості для творчості і виразу особистісного відношення до людей і явищ навколишнього дійсності.

Висновки. Дітям старшого дошкільного віку властиве емоційне світовідчуття і світосприймання, конструювання свого власного образу дійсності як суб'єктивного образу світу, що пов'язане з розвитком їх сенсорно-перцептивної сфери. Когнітивно-перцептивні особливості формування образу світу у дітей 5-6 років буде виражатися у взаємозв'язку з особливостями формування образу Я дитини і розкриватися через поступове накопичення чуттєвого досвіду, розвиток пізнавального інтересу, в основі якого лежить емоційно-ціннісне сприймання навколишньої дійсності, опосередковане через особистісний досвід дитини. Критерієм істинного формування образу світу буде виступати діяльність, що сприяє максимальній реалізації дитиною своїх потреб і можливостей в процесі пізнання і перетворення навколишнього світу. Так, у грі, як провідному виді діяльності дошкільників, у пізнавально-художній діяльності будуть формуватися способи взаємодії дитини із світом, іншими людьми, проявлятися засоби вираження ставлення дитини до життєвого середовища.

Отже, формування цілісної картини світу у дітей старшого дошкільного віку пов'язане з розвитком пізнавальних інтересів через розв'язання наступних завдань, а саме: перцептивний розвиток дітей, розвиток їх пізнавально-дослідницької діяльності та формування у них суб'єктивного образу світу.

Список використаних джерел

1. Баксанский О. Е. Моя картина мира. Как человек создает повседневную реальность / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М.: «Канон+», 2014. – 576 с.
2. Венгер Л. А. Формирование познавательных способностей в дошкольном детстве / Л.А. Венгер // Хрестоматия по детской психологии: от младенца до подростка. – М., 2008. – С. 365-381.
3. Куликовская И. Э. Педагогические условия становления целостной картины мира у дошкольников / И.Э. Куликовская. – М., 2002. – 224 с.
4. Леонтьев А. Н. Образ мира / А.Н. Леонтьев // Избр. психологические произведения: В 2-х т. – Т. II. – М.: Педагогика, 1983. – С. 251-261.
5. Леонтьев А. Н. Ощущения и восприятия как образы предметного мира / А.Н. Леонтьев // Познавательные процессы. – М., 1982. – С. 14-69.
6. Моляко В. А. Так что же такое восприятие мира / В.А. Моляко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К: «Фенікс», 2012. –Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 15. – Частина I. – С. 39-44.
7. Петухов В. В. Образ мира и психологическое изучение мышления // Вестн. Моск. Университета. Сер.14. Психология, 1984. – №4. – С.13-20.
8. Субботский Е. В. Ребенок объясняет мир / Е.В. Субботский. – М: Знание, 1985. – 80 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Baksanskij O. E. Moja kartina mira. Kak chelovek sozdaet povsrednevnuju real'nost' / O.E. Baksanskij, E.N. Kucher. – М.: «Kanon+», 2014. – 576 s.
2. Venger L. A. Formirovanie poznatel'nyh sposobnostej v doskol'nom detstve / L.A. Venger // Hrestomatija po detskoj psihologii: ot mladenca do podroстка. – М., 2008. – S. 365-381.
3. Kulikovskaja I. Je. Pedagogicheskie uslovija stanovlenija celostnoj kartiny mira u doskol'nikov / I.Je. Kulikovskaja. – М., 2002. – 224 s.
4. Leont'ev A. N. Obraz mira // Izbrannye psihologicheskie proizvedenija: V 2-h t. – Т. II. – М.: Pedagogika, 1983. – S. 251-261.
5. Leont'ev A. N. Oshhushhenija i vosprijatija kak obrazy predmetnogo mira / A.N.Leont'ev // Poznavatel'nye processy. – М., 1982. – S. 14-69.
6. Moljako V. A. Tak chto zhe takoe vosprijatie mira / V.A. Moljako // Aktual'ni problemi psihologii: Zbirmik naukovih prac' Institutu psihologii im.G.S. KostjukaNAPN Ukraїni. – К: «Feniks», 2012. – Т. XII. Psihologija tvorčosti. – Vip. 15. – Chast. I. – S. 39-44.
7. Petuhov V. V. Obraz mira i psihologicheskoe izuchenie myshlenija // Vestnik Mosk. Universiteta. Serija 14. Psihologija, 1984. – № 4. – S. 13-20.
8. Subbotskij E. V. Rebenok objasnjaet mir / E.V. Subbotskij. – М: Znanie, 1985. – 80 s.

Ваганова Н. А. Когнитивно-перцептивные особенности конструирования образа мира в старшем дошкольном возрасте.

Данная статья посвящена исследованию когнитивно-перцептивных особенностей конструирования образа мира у детей старшего дошкольного возраста. Формирование целостной картины мира является необходимой предпосылкой становления личности ребенка дошкольного возраста и обусловлено активным развитием его познавательных способностей и зарождением субъективного образа мира. Специфика формирования образа мира у детей 5-6 лет выражается у взаимосвязи с особенностями формирования образа Я ребенка и раскрывается через постепенное накопление чувственного опыта,

развитие познавательного интереса, в основе которого лежит эмоционально-ценностное восприятия окружающей действительности, опосредованный через личный опыт ребенка. Формирование целостной картины мира связано с развитием у дошкольников познавательных интересов через решение следующих задач: перцептивное развитие, развитие познавательно-исследовательской и конструктивной деятельности, формирование целостной картины мира. Комплекс психолого-педагогических условий, направленных на формирование картины мира у детей, представляет собой единство игровой, познавательной и художественной деятельности, при котором каждая из них выполняет определенную роль в процессе формирования картины мира у детей 5-6 лет.

Ключевые слова: *образ мира, восприятие, картина мира, познавательная деятельность, перцептивное развитие, старший дошкольный возраст.*

Vaganova N. A. The cognitive-perceptive features of world image's constructing in senior preschool age.

This article is devoted to the research of the cognitive-perceptive features of world image's constructing in senior preschool age children. The integral world picture's formation is a necessary premise of preschool age child's personality development and it is determined by its cognitive processes' active development and subjective world image's origin. Specifics of world image's formation in 5-6 years children may be displayed in correlation with the features of child's self-image and reveals through the sensory experience's gradual acquisition, cognitive interest's development, in the base of which lays surrounding reality's emotional-value perception, mediated through child's personality experience. The integral world picture's formation is connected with the development of preschoolers' cognitive interests through the solving of following tasks: perceptive development, cognitive-research and constructive activity's development, integral world picture's formation in children. The complex of psychological-pedagogical conditions, oriented on the world image's formation in children, are the integrity of playing, cognitive and artistic activity, in so doing each of them plays certain role in the process of world image's picture formation in 5-6 years children.

Keywords: *world image, perception, world picture, cognitive activity, perceptive development, senior preschool age.*